

2.1.

ZASNIVANJE PODRUČJA/POLJA

Živi nam se groze, a mrtvi nas drži za grlo, duši nas i nemoćne nas vodi i živom predaje u ruke. Sada imamo još toliko sile, da se suprotstavimo mrtvom, za malo ne ćemo moći nadvladati žive, ako se čvrsto ne stavimo na noge, t. j. ako svoj jezik ne utvrdimo u domovini i postavimo ga vladajućim.

Ivan Kukuljević Sakcinski u obraćanju Saboru
2. svibnja 1843.

Tako postade jezik hrvatski, jezik srpski, jezik slovenski, da, i jezik kranjski, štajerski, dalmatinski itd. Svaki od ovih imade nekoliko spomenika kratke svoje slave. Sve te patuljaste literature nit su mnogo koristile cijelom jugozapadnoslavenskom narodu, nit su bile kadre odoliti silnom nasrtaju inostranih jezika u našu opću domovinu, nit je ikoja od njih mogla postati opća za sve jugozapadne Slavene.

Dragutin Rakovac, *Mali katekizam za velike ljude*

Zasnivanje književnosti kao autonomnog područja/polja, kao što će se vidjeti u ovom poglavlju, direktno je povezano s profiliranjem pojmova nacionalne i svjetske književnosti u časopisnoj praksi, s percepcijom kontinuiteta i tradicije te, posljedično, sa standardizacijskim procesima u jeziku i književnosti. Stvaranje zajedničkoga jezičnog standarda i književnog kanona nisu prolazili jednoliko i konsenzusno, već su nailazili na otpore i razmirice. Snažne regionalne razlike i već oformljena regionalna središta otežavala su percepciju apstraktnog nacionalnog jedinstva. Osim regionalnih, i društvenopolitičke okolnosti, odnos među staležima, kao habitus pojedinih aktera preporodnog pokreta, na različite su načine usmjerili nastanak i djelovanje središta poput Zagreba i Zadra, primjerice. Književni časopisi otvaraju svoj prostor djelovanju tih različitih grupa, pa, stoga, postaju poprištem njihovih

sukoba, te otkrivaju dinamiku procesa kojim se regionalne raznolikosti prilagođuju i podređuju projektu kulturnog nacionalnog (tada zapravo narodnog) jedinstva.

2.1.1.

Nacionalna? književnost i jezik

Proces nacionalne integracije čiji se počeci često projiciraju i u mnogo stariju prošlost zapravo je, prema Mirjani Gross (1981), “proces u toku kojega se postepeno prevladavaju lokalizmi i regionalizmi etničke zajednice, stvara se politička zajednica i razvijaju uvjeti za ekonomsku koncentraciju i kulturnu homogenizaciju nacionalne zajednice. Pri tome jača osjećaj identiteta pojedinca s nacionalnom zajednicom uz razvoj nacionalnih ideologija i mitova, te vrijednosnih normi. Rađa se, dakle, nacionalna svijest koja se ne iscrpljuje samo u prirodnom osjećaju pripadnosti naciji, kao što je to u etničkoj zajednici, nego mobilizira pojedince za provođenje u život ciljeva nacionalne zajednice.” Za nacionalnu integraciju je, stoga, nužno stvaranje političke zajednice koja se želi politički izraziti kako bi postala politička cjelina. Za to je potrebna sustavna i gusta komunikacija, upozorava Gross, razvijene prometne veze, te “horizontalna” (prostorna) i “vertikalna” (napredovanje kroz društvenu hijerarhiju) društvena pokretljivost. Rad na toj horizontalnoj društvenoj pokretljivosti, prostornom objedinjavanju (južno)slavenske zajednice značio je, ponajprije, iznalaženje integracijskih sredstava: zajedničke povijesti, jezika i stvaranja zajedničke književnosti. Osiguravanje “jezične zajednice” omogućavalo je minimum komunikacije koja je “uvjet ekonomske proizvodnje, pa čak i simboličke dominacije” (Bourdieu, 1992: 24). Proces stvaranja identiteta-identifikacije ovdje je ponajprije imenovanje – traženje prikladnog, “neutralnog” imena, koje bi, poput prezimena, objedinjavalo pojedinačna imena, partikularne identitete. Vertikalna društvena pokretljivost je, premda

možda ne toliko eksplicitna, možda još važnija jer omogućuje obrazovanje i jačanje građanske klase – nositelja nacionalno-integracijskog procesa. Oba objedinjujuća aspekta, kojih su akteri preporodnog procesa bili itekako svjesni, pridonose komunikacijskom premrežavanju zajednice. U kulturnom smislu to svakako pretpostavlja standardizaciju jezika, institucionalizaciju moderne književnosti i umjetnosti, razvoj humanističkih i prirodnih znanosti, kao i širenje školstva.²¹

Standardizacija jezika i iznalaženje zajedničkog imena jezika i naroda važan su dio kulturne povijesti jer otkrivaju mehanizme okupljanja partikularnih, već donekle izgrađenih identiteta. Osim toga, ovim se nastojanjima tijelo vlastite majke nacije/materinjeg jezika stavlja u suodnos s drugim, usporedivim, postojećim korpusima. Na koncu, pitanje jedinstvenog jezika potiče rasprave o jedinstvenoj književnosti – izboru pisaca koji će ući u povijest takve književnosti, pitanja njihova statusa i aksioloških kriterija koji će se pri tom odabiru primjenjivati. U tom smislu, rad na jedinstvu jezika, nacionalne književnosti i njezina kanona, dio je strategija koje su omogućile nositelju središnje faze procesa nacionalne integracije, građanskoj klasi, samosuspostavu i društvenu afirmaciju. Narodni/domaći/materinji jezik je, smatraju preporoditelji, nužan uvjet narodnog napretka. Narodnog, u smislu napretka svih slojeva, prvenstveno onih najnižih. Strani jezici donose napredak samo višim klasama, dok je narodni jezik prvi uvjet približavanja izobrazbe puku. Pitanje jedinstvenog jezika odvelo je raspravu o izvorima u dva smjera, dubrovačkoj književnosti i pučkoj tradiciji. Pitanje jedinstvenog imena, nakon propasti ilirske ideje, također vodi dvostruko: narodnjački prema jugoslavenskoj i pravaški prema hrvatskoj političkoj ideji. Prije toga, ako je vje-

---

²¹ Dezintegrirajući elementi u ovim zbivanjima na hrvatskim područjima svakako su, prema Gross (1981), nedostatak razvoja trgovine, nedostatak veza i informacija o širim kretanjima.

rovati raširenim smjernim zaklinjanjima na sinovsku vjernost kruni i ocu kralju, kroz ilirsku ideju oblikuje se prvenstveno pojam kulturne nacije.²² Zato, prema nacionalno-romantičarskoj viziji Ljudevita Gaja, treba odbaciti partikularizme i predrasude po kojima svatko za svoj jezik drži da je pravi ilirski: bilo da je to samo srbski, samo dalmatinski, samo *horvatski* ili samo kranjski. “U Ilirii može samo jedan jezik pravi književni biti, njega ne tražimo u jednom mjestu ili u jednoj državi, nego u čeloj velikoj Ilirii”. Naš narod, kako ga u tekstu s istim naslovom zamišlja Gaj, zapravo je brojčan i snažan, jednakopravan germanskim, romanjskim i mađarskim narodima. Zapravo, on je dio slavenskog bića koje je, smatra Gaj, najveće u Europi:

“Na jednoj polovici Europe leži goropadne velikoće orijaš. Njegovo tjeme kuplje se u sinjem morju *Adrije*; a njegove goleme noge upiraju kroz sjevni led i sněg na *zidine Kininske*; u krepkoj, kroz sěrdce turskoga carstva spruženoj desnici nosi *Cěrno morje*, a vu lěvoj kroz sěrdce Němačke zemlje raztegnjenoj ruci drži *Baltik*. Njegova glava jest srednja Ilirska, ověčana cvětjem toploga juga: njegova pěrsa, Vugerska; grdu planine hārvatske (karpat-ske); njegovo sěrdce je pod starimi Tatrami; njegov želudac ravnina Poljska, a trbuh neizmerni prostori ruski. – I taj orijaš jest *naš narod*, – narod vu Europi najvećji – narod slavjanski, a kěrv, koja ovo golemo tělo oživljuje, jest jedna kěrv naše matere Slave, to jest jedna narodnost slavenska” (1835; 1965: 325).

Divovsko tijelo, iskošenog, na karti Europe naglavice okrenutog orijaša, kao razjedinjene organe²³ okuplja, kaže Gaj, narode

²² U poslanici carskim izaslanicima grof Janko Drašković govori o zamišljenom ilirskom kraljevstvu koje, “pol četiri milion duša brojeće imenu diku i sostojanju snagu, kruni pako korist vječnu zahraniti i mjerilu uharno prisegnuti moglo bi”. (*Disertacija...*, 1832; 1965: 99).

²³ Gajeva vizija somatizacije apstraktnog osjećaja povezanosti nacionalnim svoje objašnjenje može naći u Lacanovoj koncepciji stvaranja identiteta u kojoj faza raskomadnanog tijela (*le corps morcelé*) prethodi prepoznavanju (zapravo potu-

i puke slavjanske. “Jedino neokrnjeno sredstvo” njihova objedinjavanja je jezikoslovje “iliti mudro i trezveno spitavanje i zveđanje korenja riječih i prispodabljanje njihova obrzenja i pregibanja”. Zato je književno djelovanje jednako domorodstvu, a književnost je u ovom predestetskom i predinstitucionalnom razdoblju shvaćena kao kulturno djelovanje koje uključuje jednako pisanje rječnika, jezikoslovnih rasprava, poezije, drame ili historiografiju ili što drugo. U nastojanjima oko postizanja nadregionalnog jedinstva, naročito u prvoj polovici devetnaestog stoljeća, hrvatski preporoditelji svoje aktivnosti usmjeravaju na pisanje i kodificiranje zajedničke povijesti, književnosti i jezika.

Sve to, dakako, nije teklo glatko: ispriječilo se razvijeno regionalno jedinstvo, upravo ono koje je bilo uvjet vlastitog nadilaženja u nadregionalnom: etničkom i nacionalnom. Radi toga, dakle, Gaj, u *Proglasu* iz 1835. opominje: “Na stran dakle sa svakim predrasudom, prestanimo svaki za se, kano zli susēdi, samo na svoj mlin vodu vući, prestanimo misliti da je tekar *srbski*, ili samo *dalmatinski* ili listor *horvatski* ili ljeprav *kranjski* itd. pravi i jedino ilirski. Ovakve predsude neka hrane svojljubi u kojih nema prave iskre domorodstva”.

Svojljub je ovdje regionalnom sviješću ograničen pojedinac. U “Danici” je tih godina izišao članak *Svojljub i svjetoljub*, pod-

---

đivanju, *méconnaissance*) vlastitosti (ega) u zrcalnom odrazu. Samospoznaja (*méconnaissance*) je tako, prema Lacanu, sinonimna pogrešnom razumijevanju (*méconnaissance*), upravo stoga jer se ego oblikuje u tzv. zrcalnoj fazi, istodobno kad i razdvajanje od simboličke predodređenosti bića. Takva vrsta samospoznanja je i struktura izvorne neuroze i paranoične tlapnje, opisane kao *méconnaissance systématique de la réalité*. Vidi u J. Lacan, *Some reflections on the ego*, u: “Journal Psycho-Anal.”, 1953: 11-17. Slavoj Žižek je u *Tarrying with the Negative. Kant, Hegel, and the Critique of Ideology* (1993) taj proces također povezao s utemeljivanjem nacionalnog u tradiciji: “Nacija pronalazi svoj osjećaj samoidentičnosti (...) otkrivajući sebe već prisutnom u svojoj tradiciji (...) U samom činu povratka svojim (vanjskim) uvjetima, (*nacionalna*) se stvar vraća sebi”. Cit. prema Biti: 2000: 190.

naslovljen kao *Egoist i kozmopolit*, iz čega se vidi da opreka kozmopolitizmu nije nacionalizam, već egoizam, tj. da perspektiva nacionalnog još nije definirana. Iz Gajeva je članka, pak, vidljivo da je zamišljeni identitet “svojljuba” nespojiv s domorodstvom, odnosno patriotizmom, percipiranom kao odanost domovini čije granice prelaze okvire regije, domovini koja apstrahira od lokalnih jezičnih, povijesnih i kulturnih raznolikosti i koja se utemeljuje u konkretiziranoj viziji tada uvelike apstraktnog zajedništva. Njegova se konkretizacija odvija kroz rad na nacionalnom pamćenju: utemeljivanju nacionalne povijesti, književnosti i standardizaciji jezika. Jezik i narod se, prema herderijanskoj ideji, promatraju kao organska cjelina. Riječima Stanka Vraza, “jezik sopstveni svakoga naroda može se prisposodobiti velikome mostu k zemaljskom biću njegovom”. Na istom je tragu i Humboldtova izreka o jeziku kao istinskoj domovini: “Die wahre Heimat ist eigentlich die Sprache”,²⁴ koja je postala je popularnom krilaticom u ono doba. Istodobno, jezikoslovac Antun Mažuranić smatra da je jezik prirodni glas čovjeka u kojem je “mogućno jakost svoju skrušavati, slobodno i otkrito očitovati”. Ivan Derkos smatra da je materinji jezik prirodan biću čovječjem i da ga samo treba dalje razvijati, pa, premda je korisno učiti strane jezike, valja svoj usavršavati: “Zar ti nije lakše zbaciti samo ljusku s materinjeg jezika i imati ga tad savršena na utjehu i čast sebi, a na trostruku korist unučadi?” S druge strane, Dragutin Rakovac, polemizirajući s Mađarima, ističe kako su narodnost i jezik svetinje svakoga naroda: Mađari se za svoj jezik “toliko bore, kazujući dapače da je narodnost i njihov jezik više nego vjera”. Na tom herderijansko-

---

²⁴ “Die wahre Heimat ist eigentlich die Sprache. Sie bestimmt die Sehnsucht danach, und die Entfremdung vom Heimischen geht immer durch die Sprache am schnellsten und leichtesten, wenn auch am leisesten vor sich” (Humboldt, W. v.: 1963). Njegova teorija jezika u čijim je izvorštima slavljenje upravo spomenutog para jezik-narod povezano je s njegovim shvaćanjem unifikatorske zadaće sveučilišta (usp. Bourdieu, 1992: 29).

-rusoovskom konceptu na kojem je nastala ideja prirodnosti i izvornosti materinjeg jezika, jezika koji je “usisan s majčinim mlijekom”, ali koji treba graditi dalje, nastaje i misao o jedinstvenom ilirskom/slavenskom jeziku²⁵. Ipak, u realizaciji ovih ideja nastale su praktične poteškoće. Kako se može razabrati iz programatskih, kritičkih, polemičkih, ali i književnih tekstova (prvenstveno poezije), pisanih između tridesetih i pedesetih godina devetnaestog stoljeća, veliki je dio obrazovanih slojeva bio nezainteresiran oko pitanja “narodnog” jezika i književnosti i radi toga je smatran “odnarođenim”. Među drugima, koji su gorljivo prihvatili ulogu prosvjetitelja, unatoč konsenzusu o potrebi zasnivanja zajedničkog jezika, nastala su trvenja oko izbora osnovice za taj zajednički jezik i pravopis. Ispostavilo se da su otežavajući faktor tradicija pokrajinskih književnosti i ponegdje uvelike uznapredovala dijalektalna standardizacija. Upravo zato je, kao što je napisao A. Barac, najčešća riječ među ilircima bila sloga²⁶ – jer ju je najmanje bilo i najviše trebalo.

---

²⁵ Upravo će u tretmanu tog “prirodnog”, “materinjeg” jezika nastati rascjep među preporoditeljima. Jedni će ga, kako će se vidjeti u nastavku, smatrati osnovom i izvorštem, predmetom nasljedovanja i oponašanja u kojem je sva sila “izvornih” riječi, drugi će ga prozvati ograničenim i siromašnim, vidjevši bogatstvo riječi u “umjetnoj književnosti”.

²⁶ Pojam sloge nije bio, prema Ljudevitu Vukotiniću, mišljen u političkom smislu. Nije, štoviše, zamišljen ni u smislu slaganja mišljenja o nekom predmetu. “Nestoji sloga u tom”, kaže u *Tri stvari knjiženstva* (“Kolo”, II/1843, knj. III: 129-136), “da svi o jednoj stvari jednako misle, osobito u književnih predmetih, gdje najveća razumna sloboda vladati ima, jer samo pod krilom najveće te slobode može se knjiženstvo bez svakoga prisiljenja, bez affektacie razviti. U literaturi nikakve druge sloge biti nemože, nego, da se sve sile duševne k prosvětjenju naroda sjedine”. Sloga je, prema njemu, slobodno sudaranje raznih samostojnih silah ili živiljah u jednu svårhu”, ona nije istovjetnost ili jednakost pojedinaca, već prije njihovo svjesno nastojanje da rade u prilog napretka književnosti (knjiženstva). U tim nastojanjima su više nego dobrodošle, smatra Vukotinić, sve “dissertacie, op-pugnacie, demonstracie, recensie, kritike, itd. Baš u literarnoj borbi stoji literarni život, i iz ovoga vodi put k prosvětjenju.”

2.1.2.

Regionalne razlike: dijalekti, pisma i književna tradicija

Kad govorimo o otporu štokavskom standardu, valja osim primorskih regionalnih kulturnih centar poput Zadra ili Rijeke spomenuti i kajkavski književni krug čiji je glasnogovornik u jednom periodu postao kalendar “Danicza zagrebečka” Ignaca Kristijanovića u kojemu su kontinuirano iznošeni stavovi oprečni onima u Gajevoj “Danici”. Tako 1844. godine “Danicza zagrebečka” donosi, vjerojatno urednikov, tekst “u kojem se osuđuje prevrtljivost suvremenika” koji uvode nove običaje i jezik, dok autor uporno ostaje uz svoje i staro, neprevrtljivo načelo pisanja u “horvatskom” tj. kajkavskom književnom dijalektu. Prema Mihovilu Kombolu (1961: 413), Kristijanović je stršao u novo doba “kao osamljeni i nesuvremeni ostatak pobijeđene prošlosti”. Valja ipak, zajedno s Divnom Zečević (1982:121), primijetiti da su Kristijanovićeve kalendarski svesci izlazili redovito, sve do 1850. godine. “Tako-zvana ‘pobijeđena prošlost’”, kaže Zečević, “živjela je intenzivno na pučkoj književnoj razini sve do sredine devetnaestog stoljeća usporedo s nastojanjima oko stvaranja i obnavljanja književnosti na štokavskom narječju.(...) Bez odgovarajuće književne publike kao i bez oslonca na bogatu kajkavsku književnu tradiciju, nije moguće pomišljati da bi se kalendar održao tako dugo i redovito.”

Do početka ilirskog pokreta hrvatski je kajkavski jezik funkcionirao kao regionalni književni jezik triju županija. Najviše ga je koristio puk i purgarstvo, dok su se građani koristili njemačkim jezikom, a latinski je bio jezik školovane inteligencije i staleške “nacije”. Taj je “narod”, tvrdi Wolfgang Kessler (1982: 217-222), “govorio svojim materinskim hrvatskokajkavskim jezikom i bio je nosilac usmene tradicije narodnog jezika u ono doba kad su inteligencija i građanstvo živjeli u inojezičnoj kulturnoj sredini. Za ‘narod’ su štampali knjige ‘horvatskim jezikom’ dok nacija još nije sanjala o ‘narodnom preporodu’”. Kajkavština kao kodificiran narodni jezik doživjela je svoj uspon u samim počecima

preporoda, kad se uz uobičajenu kalendarsku i pobožnu književnost pojavila prigodna poezija P. Stoosa, Lj. Gaja, D. Rakovca, Lj. Vukotinovića i J. Kundeka. Čak je i domaće plemstvo, prema Kessleru, njegovalo kajkavštinu, iako je u javnosti branilo latinski. U svakom slučaju, nije točno da je za Gajem odjednom pošao sav narod, kao što se može pročitati u književnim povijestima (Živančević, 1975:15), “nego je bilo dosta sukoba oko uvođenja “organičkog” pravopisa i novoštokavskog književnog jezika”.²⁷ Nositelji nove “ilirske” književnosti koja je zastupnicima “starinskog jezika” izgledala kao izdaja tradicije i identiteta bili su građanstvo i srednje plemstvo, slojevi koji su prije toga favorizirali njemački, pa stoga Kessler ispravno zaključuje da je stvaralaštvo na novoštokavskom standardu zamijenilo njemačku, a ne kajkavsku književnost: “Kajkavština je stvarno pala na razinu dijalekta tek onda kad je izgubila mlađu inteligenciju i kad je novoštokavski književni jezik uveden u škole” (ibid: 221).

Regionalni otpor – sukob centar i periferije, “Danice” i “Zora Dalmatinske”

Polemike oko statusa i tretiranja dubrovačke književnosti i novog (“zagrebačkog”) pravopisa koje u ovo vrijeme nastaju između pojedinih autora (D. Demeter, P. Preradović, S. Vraz, I. A. Brlić) pokazuju da je antipod djelovanju zagrebačke škole i “Danice ilirske” bio zapravo zadarski krug oko “Zore Dalmatinske”.²⁸ Urednička politika ovog dalmatinskog lista se, posebno u odabiru jezika i pravopisa, razlikovala od one kakvu su zagovarali i provo-

²⁷ O tome osim W. Kesslera i O. Šojat (1975: 39), Z. Vince (1974: 266) i drugi.

²⁸ Takav je tekst iz “Danice” (XIII (1847): 15: 60) koji iz “Podunavke” prenosi sud o “Zori Dalmatinskoj”, ili onaj Dimitrije Demetra, *Priateljem jugoslavenske sloge i prosvěte* iz 12. broja (str. 46-48) napisan u sličnom tonu, ili pak tekst S. Vraza *Naš pravopis i Zora Dalmatinska* (“Kolo”, III (1847): IV: 85-93). Suprotno tome, zajedničke negativne stavove o kulturnoj politici “zagrepčana” i “nendarodnih novina zagrebačkih” objavljuje “Glasnik Dalmatinski”, 1849.

dili urednici i suradnici “Danice”. Razloge tome možemo tražiti u njihovim kulturnim, političkim i geohistorijskim inkompatibilitetima na koje aludira i Petar Preradović kad u članku *Misli o Zori. U posljednjih danih stare godine* (“Zora Dalmatinska”, II (1845): 1: 2) tvrdi da u Dalmaciji nije ni moguće izdavati časopis koji bi se bavio isključivo književnošću, jer intelektualci govore talijanski, pa mogu računati samo s težacima. No i bez tog socijalnog momenta, dominantan zajednički razlog otpora kajkavskog i dalmatinskog svakako je razvijeni regionalizam koji se vidi i u tvrdnji urednika Ante Kuzmanića koju izriče 1846. godine, pri ponovnom preuzimanju “Zore”: “Mi ostajmo pri našem ‘i’ jer nam je ono jednako staro kao i ‘ie’ i govori se po svojoj širini Rusije. (...) Neka Srblji i drugi pišu kako hoće, mi im nezamiramo, ali opet želimo i prosimo, da nam ni oni ne zamiraju, e inače bismo zaista dosta razgovora imali” (“Zora”, 1846: 40). “Zorinu” jezičnu i kulturnu politiku žustro su napadali zagrebačka “Danica” i “Kolo”, ali i beogradska “Podunavka” koja, u članku koji prenosi “Danica” XIII (1847: 15: 60), ističe svoje rastuće razočaranje ovim dalmatinskim časopisom. “Zora”, naime, prema sudu autora, stalno stagnira i to stoga jer joj nedostaje programsko usmjerenje: “svaki piše, šta hoće i kako hoće”; sadržajno nalikuje prije na religiozan, nego na književni list; posve je regionalno ograničena, tek na sjeverni dio Dalmacije; “O slogi govori, a protiv njoj radi”; ideološki dominantni tekstovi Šime Starčevića (o kojem kažu: “Nomine est omi ne”) staromodni su, nazadni i štetni.

Dimitrija Demeter u svom članku *Priateljem jugoslavenske sloge i prosvjete* (“Danica ilirska”, XIII (1847):12; 46-48) ide još dalje, pa polarizira sukob: s jedne strane prikazuje “sirotu Zoru” i njezin krug kao skupinu staromodnih i nazadnih ljudi koji su vođeni “seljačkom i ostarjelim znanostju”. Djelovanje njezinog urednika vidi motivirano razdorom i fanatičnim duhom, a samu “Zoru” proglašava zloćudnom, neotesanom, preuzetnom gadnom prostakinjom. S druge strane, vlastita stajališta predstavlja kao dio djelovanja koje okuplja izobražene Hrvate, učene Slavene koji plamte najčišćom domorodnom vatrom. Dodatni autoritet pri-

bavlja navodeći niz instanci: pojedinaca i institucija koje su ovjerrile djelovanje te zamišljene zajednice intelektualaca, aktivista preporoditelja. Mi smo, kaže Demeter, poduprti jednako biskupima, velikašima, plemstvom, građanima, duhovništvom, ukupnom mladeži, pa čak i svijetlim kraljem te najučuenijim i najglasovitijim slavenskim muževima (Šafařik, Palacky, Vuk Stefanović...). Stanko Vraz (*Naš pravopis i Zora Dalmatinska*, "Kolo", III (1847: IV: 85-93) kao pokazatelj uspjeha zajedničkog, ilirskog pokreta, koji "Zora Dalmatinska" svojim podupiranjem nesloge uznemiruje, navodi odobrenje katedre narodnih jezika (odlukom Sabora 1840) i škole za narodne učitelje. Vraz najodgovornijim za "Zorino" djelovanje drži urednika A. Kuzmanića kojemu priznaje talent i obrazovanje, ali ga smatra posve nesposobnim za urednički posao jer nema moći da odvagne što je prikladno, a što pogubno za objavljivanje. Źali nad kidanjem književnog i duševnog "bratskog saveza" između Dalmacije i ostalih ilirskih pokrajina. Time, slično kao i Demeter, kao mjerodavnu uspostavlja vlastitu projekciju nadregionalnog identiteta sa svime što ona u to vrijeme znači (standardizacija jezika, zajednički opće prihvaćeni književni kanon na način na koji su kod njih definirani), deklarirajući je kao aksiomatski sustav iz čijeg očišta svako odstupanje znači herezu. No za razliku od Demetra koji, pomalo likujući, Schillerovim stihovima "Prostota samo za prostotu mari. Za više čudi jesu više stvari", u svom tekstu "pokapa" "Zoru" i njezin krug, Vraz je otvoreniji i mudriji. On još uvijek nastoji pridobiti Dalmatince, obraćajući im se, te iste 1847. godine, direktno kroz "Kolo", mimo "Zore". Završetak njegovog teksta oblikovan je kao pismo "braći Dalmatincima" u kojima ih opominje: otvorite oči jer je "duh sjedinjenja srodnih silah i težnjah" dio duha novog vijeka; ideja o književnom, pravopisnom i jezičnom sjedinjenju je već široko prihvaćena (intencija Vrazova teksta je njezino dalje prihvaćanje); vaši argumenti o regionalnoj povijesnoj slavi i moći Dalmacije su klimavi: oni su tek lijepe i varave riječi, jer danas nemate ni moći, ni gospodstva, ni slave već siromaštvo kojemu treba lijeka; "stanje književnosti zemlje jedne, jedino je pravo mjerilo stanja

prosvěte puka one iste zemlje”; jedinstvo je jedini put, svaki drugi vodi u propast: ovaj put vašu: “nama ćete odséci jedan pàrst, a sebi desnicu ruku”.

Raspravu između “Zore” i “Danice” kasnije, donekle u sličnom tonu, nastavljaju zagrebačke “Narodne novine” i zadarski “Glasnik Dalmatinski”.²⁹ Simo Popović, na stranicama “Narodnih novina”, donekle zloupotrebljavajući političko i institucionalno zaleđe glasila, proziva “Glasnik” za raskolništvo i onemogućavanje “plemenite namjere vlade naše”. Uredništvo “Glasnika” odgovara protuoptužbom, “nenarodnim novinama” čije djelovanje drži protuhrvatskim i protukatoličkim. S. Popovića naziva sakatim (hromim) đavлом koji želi zatrti hrvatsko, nametnuti pravoslavlje i slaveno-srpski jezik, čime zapravo otkriva kako je “Glasnik” ostao na poziciji “Zorine” pokrajinske uzglobljenosti u nerazlučenom jezičnom i religijskom identitetu. Ovome se suprotstavlja i N. V. u “Narodnim novinama” (*S Jadranskoga mora*) koji poziva na odbacivanje fanatizma, bigotizma i praznovjerja, te pledira za jednakost i slogu među Slavenima.

Polariziranost sukoba, kao i prilično uska zasnovanost rasprave, unatoč ograničenjima, već tada pokazuje da je “homogenizacija” kulture, u ovom slučaju jezika, bila najmanje homogen proces. Zbog toga se pjevanje narodnoj slozi i alegorijski plač rascviljene majke domovine, kao u pjesmi Pavla Stoosa, ne doimaju pretjeranim. Poteškoće u procesu nacionalnog, jezičnog, književnog i opće kulturnog ujedinjavanja različitih pokrajina bile su višestruke. Osim navedenih regionalnih trvenja, koja su se, kao što će se vidjeti, ticala podjednako i jezika i književnosti, odnosno izbora standardizacijskog idioma, kao i ishodišnog nacionalnog književnog kanona, poteškoće su predstavljali i obrazovani slojevi, posve nezainteresirani ili čak suprotstavljeni “oživljava-

---

²⁹ Među “Daničinim” oponentima bio je i Ignjat Alojzije Brlić, suradnik “Zore dalmatinske” i urednik slavonskog *Novouredenog ilirskog kalendara iliti Svetodanika* (1836-1855). O njegovu djelovanju više u Tatarin, 2006.

nju” nacionalne tradicije i identiteta. Proces ujedinjavanja, svakako potaknut političkim i kulturnim zbivanjima, naročito u susjednim zemljama s kolonijalnim aspiracijama (Austrija, Mađarska), nailazio je, dakle, na otpore prouzrokovane društvenim (socijalnim, klasnim, spolnim), političkim (različita uređenja i vladari) i kulturnim (regionalne tradicije) razlozima. Tako starina Janko Drašković smatra da je rad na narodnom napretku imperativ, jer “ako bi i nadalje skèrb za našu narodnost zanemarili, tada bi okolo nas ustali drugi narodi s prie rečenimi srèdsvi (...) nadkrilili” (*Govor*, “Danica”, IV (1838): 31: 122). Orientalistička markiranost te Draškovićeve vizije napretka vidljiva je i jednom njegovu kasnijem tekstu (*Sabor čitaonice ilirske zagrebske*, “Danica”, VI (1840): 27: 105-108) u kojem kao uzor kulturne politike i domoljubnog djelovanja postavlja “našu deržavnu bratju Magjare, koji se svimi silami upiru, da svoj materinski jezik, kao inostrano bilje iz aziatskoga podneblja u naše europejsko prinèšen, sačuvaju i uzdèrže (...) a mi Europejci, mi Slavjani u našem od najdavnijih i neznanih vrèmenah prirodjenom nam podneblju europejskom naše bilje (...) propasti pustimo”. Skender Fabković 1849. godine, u *Poslanici iz Praga pučkim učiteljima* piše: “Boj se bije duševni i tjelesni po čitavoj Europi; narodi se hàrvaju i kolju; jedan drugog hoće da nadjača i nadvlada, a naposlietku čija će biti snaga, vidjet ćemo.” (“Danica”, XV (1849): 2: 87-88). Njegova poanta prenosi poznati stav iz onog vremena – kao po Stoosovoj *što su djedi gvoždem bili/ nek su perom sad unuci*, Fabković potiče: umjesto topova i kartača “sipajmo piesak po mastilu, da se što prie osuši”.

Dimitrija Demeter u *Mislina o ilirskom književnom jeziku* (“Danica”, IX (1843): 1: 1-2, 5-8, 9-11) tumači neprijateljske povijesne okolnosti koje su razrušile ilirske države i time osiromašile i jezik: “on posta sirov, kao što su bila vrèmena, u kojih bijaše govoren, i siromašan, kao narod koji ga je govorio.” Nedostatak bilo kakve norme koja bi čuvala jezik od “kvarenja” tuđicama doveo je do sadašnjeg stanja za koje Demeter, među ostalima, strahuje “da će se ovo zlo, ako se tome barbarstvu zaprèke nestave,

skorom tako razprostraniti, da neće biti moguće srodstvo narječjah jednoga istoga materinskoga jezika medju sobom spoznati. To bi se”, tvrdi Demeter, “možebiti već i dogodilo bilo, da se providnosti dopalo nije, da jedno utočište ilirskim muzam podigne. To svetište bio je malen ravno, što se prostranosti tiče, ali u mnogom drugom obziru začudo velik grad Dubrovnik”. Stoga, usuprot onima “koji se u našoj domovini za izobražene dârže” i koji misle “da se u našem jeziku, izvan nekoliko kukavnih kalendarah i molitvenih knjižicah za djecu i seljane nikakva druga pisma zabilježena ne nalaze i zato mĕre vrĕdnost svojega materinskoga jezika polag ono malo rĕĕih, koje su si iz ustah svojih dojkinjah sakupili”; usuprot, dakle, njima Demeter kliĕe: “Dà, ljubezni domorodci, mi imamo prekrasan jezik, a u njemu mnogo izvârstnih pisamah, kojimi bi se najizobraženii narodi prosvĕtjene Europe rado ponosili, da bi njihova bila: ali mi ih nepoznamo i tražimo nešto, što već od nekada imamo.” Zato, prema Demetru, materinski jezik valja učiti iz knjiga, a, s obzirom da “svako selo svojega knjiženstva imati nemože, a bez knjiženstva neima spasenja” suvremeni se jeziĕni standard treba oblikovati prema najblagozvuĕnijem i najokretnijem jeziku “naših Gundulića, Gjorgjića, Palmotića i dr.”

2.1.3.

Kanon puĕki i dubrovaĕki

Spomenuto Demetrovo “otkrivanje” nepoznate baštine bio je naĕin da se ispuni prvi uvjet vlastite kolektivne identifikacije u “koncertu naroda”, kao što ĕe to kasnije reĕi Franjo Markoviĕ³⁰. Po-

---

³⁰ “Što ĕe zapjevati Slaveni? Kako ĕe se oglasiti u koncertu naroda?” pita se Franjo Markoviĕ, u tekstu *O baladah i romancah*, pisanom za jedno od javnih predavanja “namijenjenih krasnom spolu” (“Vienac”, I (1869): 44: 760-771).

dizanje tog propalog hrama, u njegovom metaforičkom iskazu, zapravo znači samopredstavljanje: vlastite tradicije, jezika, književnosti i povijesti. Znači stvaranje književnog kanona koji će na adekvatan način predstaviti vitalnost i snagu zajednice. Ti tekstovi, odabrani prema formalnoestetskim kriterijima, signiraju ulazak i “našeg naroda” u “kolo ostalih kulturnih naroda današnjega svijeta”. Pritom književna estetika koja oblikuje stvaranje nacionalnog kanona i diskurs koji ga okružuje postaju neizostavnim dijelom oblikovanja i nacionalnog identiteta (o tome npr. Sarah M. Corse u Dijk, Nel van, 1999). Kontinuirano vrednovanje prema zakonima “čistih” književnih i estetskih mjerila služi za neprestano potvrđivanje književnog kanona koji je, pak, znak vlastitog zdravlja i održivosti koje suvremene nacionalne kulture žele učiniti vidljivim u internacionalnom prostoru. Vrijeme u kojem se taj prostor definira, kraj osamnaestog i početak devetnaestog stoljeća, obilježeno je ambivalentnim odnosom prema usmenosti i pisanosti. O tome možda najrječitije govori *Essai sur l'origine des langues* (1754-1762) J. J. Rousseaua u kojem je izložena teza o postojanju “prirodnog” jezika, govora strasti koji je, za razliku od razuma, dostupan “divljacima”. On pri tom ambivalentno definira “pismo”, pa, kao što je pokazao Jacques Derrida (1967: 194), nije sasvim jasno je li ono “zasužnjivanje” čovjekova prirodnog duha ili nepristran izvjestitelj i zrcalo raznih stupnjeva njegove denaturacije. Rousseauov govor “divljaka” koji bismo danas, prema Havelocku (2003: 49), nazvali “primarnom usmenošću”, uvelike je odredio kasniji način percepcije usmenosti i pisanosti. Kako je već spomenuto, usmeno, narodno se smatralo “izvornim”, a pisano sekundarno izvedenim i dograđenim. Stoljeće nakon Rousseaua, kako pokazuje Havelock (ibid: 51), obilježeno je dominacijom pisane riječi koja je, “zahvaljujući napredovanju europske svijesti pod liberalnim ili demokratskim vladama, postala jedini kontekst za razmatranje problema svijesti i komunikacije. Tko nije znao čitati i pisati, u kulturnom smislu nije postojao.” Pisana tradicija, stoga, i u “ilirskim” područjima postaje

žarištem primarnog interesa, a nastajući književni kanon njegova središnja točka. Proces “otkrivanja” te tradicije znači uzdizanje reprezentativnih imena, autora i djela, pa već na početku vidimo kako je upravo Ivan Gundulić istaknut kao “zastupnik ilirskog naroda”. On je, prema govoru Pavla Stoosa na svečanosti dvjestoljetne obljetnice “uspomene Ivana Gundulića”, onaj “koi naroda našega duh pred svētom kroz sve vēke očituje”. Gundulićev duh utjelovljuje individualni genij, pojmljen iz romantičarske perspektive kao duh srodan geniju naroda. Smatralo se da, prema Herderovim idejama, u narodu stoji neoskvrnuti izvor bitka zajednice, u prvom redu jezika i stvaralaštva. Stoga će se tzv. narodno stvaralaštvo dugo postavljati kao uzor ili ishodište onom “umjetnom” (umjetničkom)³¹. Kroz to vrijeme, djela za koja se držalo da su uspješno sintetizirala “narodni temelj” i umjetnički postupak ili nadgradnju, kako je od Vraza do Frangeša opisivana Mažuranićeva *Smrt Smail-age Čengića*, dobivala su i lako zadržavala status kanonskih.

Genij naroda, genij pjesnika

Duhovni napredak kojemu je cilj identifikacija i odmjeravanje na međunarodnom ili multietničkom planu moguć je, kako ističe Vatroslav Jagić³², samo napredovanjem književnosti koja je ogledalo duševnosti nekog naroda. Kao primjer on navodi njemačku književnost koja je u vrijeme stagnacije spašena tek zahvaljujući nekolicini “genijalnih književnika”, čemu se Jagić nada i u domaćoj sredini u kojoj nastoji stvoriti uvjete kako bi se oni mogli razviti i prepoznati. Stoga koncept genija već na početku preporodnog

³¹ Tako npr. i August Šenoa u *Našoj književnosti* (“Glasonoša”, 1865) savjetuje prevoditeljima da svoj izraz izbruse čitajući narodne pripovijetke i poslovice.

³² Usp. Vatroslav Jagić: *Živi li, napreduje li naša književnost?*, “Vienac”, I (1869): 1: 19-23.

pokreta, u vrijeme zasnivanja idejnog i ideološkog ishodišta postaje temelj autonomizacije književnosti. Upravo je genij Ivana Gundulića, kako su ga predstavljali, shvaćen kao “prečisti glas naroda” (P. Stoos), nazivan “našim Vergilijem” te uspoređivan s Homerom i Danteom. Dimitrija Demeter ga proglašava izvornim klasikom koji je izvan dohvatljivosti racionalizma, prosudbe i znanja jer u njem gori “životvorni plamen Prometeov” (“Danica”, IV (1838): 50:197). Dapače, on smatra da je Gundulić svojom genijalnošću pokazao kako je duh jači od znanosti i kako se bez znanja o estetici i pravilima, ako se posjeduje genij, još lagodnije stiže “ožidanom cilju”. Ta se vrhunaravna sila duha, prema Demetru, ne da kovati u okove već “sasvim nezavisna po svojoj vlastitoj snazi k savršenosti stupa”. Upravo ovako ovaj pojam definira i Immanuel Kant (1991: 196-197) koji smatra da je genij talent koji umjetnosti propisuje pravilo, a ne obrnuto. Drugim riječima, “*genije* je urođena sposobnost (ingenium) *pomoću koje* priroda propisuje umjetnosti pravilo”. Geniju je, dakle, kako se smatra, svojstven talent koji proizvodi originalnost koja se ne da naučiti, ali koja postaje egzemplarna za ostale. Time je genij shvaćen kao poveznica između umjetnosti i naroda: umijeća (znanja) i prirode. Genij je svojevrstan “začinjavac” na kojem se zasniva nacionalni književni kanon, pa stoga, govoreći o Gundulićevu geniju, Demeter nadahnuto kliče: “Raduj se dakle slavna Ilirio, jer ne manje nego Grecia svojim Omerom, a Italia Dantom, možeš se i ti svojim Gundulićem diviti” (ibid: 197-98). Isticanjem narodnoga, ilirskoga genija utjelovljenom u Gunduliću, on ovdje potvrđuje projekciju slavne nacionalne prošlosti koja bi imala biti potvrdom nacionalnog bića i načinom njegove legitimacije u “koncertu naroda”, među “Greciom, Italiom ili Njemačkom”. U toj je maniri uopće nastajala, prema Benedictu Andersonu (1991), koncepcija svih novih europskih nacionalizama koji su se svi redom zamišljali kao “buđenje iz sna”, kao novi osvit nakon mračne noći vlastite nesamosvijesti, neznanja i vazalstva. Narod i narodni genij smatraju su izvorom čistog (narodnog) jezika, vrelom nadahnuća na

kojem se književnici trebaju napajati. “Otkriće naroda” i njegova *kreativnog duha*, kao i isticanje njegove “prirodnosti” i “neiskvarenosti” u maniri rusooovskog koncepta, prema Peteru Burkeu (1991: 51-78), zapravo je dio poriva za egzotičnim među pripadnicima viših klasa³³. Ako je riječ o usmenosti, Burke pokazuje da se prikupljanje narodnog stvaralaštva zbiva u vremenu u kojem je već došlo do raslojavanja između “visoke” i “pučke” kulture. Prije tog vremena, u ranijim stoljećima, obrazovane klase “balade, pučke pjesmarice i slavlja još ne dovode isključivo u vezu s običnim ljudima, upravo zato što i sami sudjeluju u tim oblicima kulture.” U hrvatskoj književnosti taj rascjep između usmenog i pisanog stvaralaštva, a kasnije i između popularne i estetske književnosti možemo pratiti kao dio procesa autonomizacije nacionalne književnosti. Ona je, kao što je rečeno, kao jedan od načina legitimacije nacionalnog identiteta, razvijala strategije vlastite estetizacije i historizacije koje su potpomagane predanim radom na sakupljanju “narodnog blaga” – književnog i jezičnog stvaralaštva živo prisutnog među uglavnom neobrazovanim pukom. “Otkrivanje naroda” u toj je varijanti započelo 1813. godine, s *Pozivom* Maksimilijana Vrhovca svećenicima njegove biskupije, da sakupljaju blago riječi, izraza i fraza iz naroda, poslovice, pjesama, formula i popjevaka. Poduhvat je pokrenut s pretpostavkom da je u narodu, bez obzira na pomiješanost sa stranim riječima i bez obzira na različitosti govora, “veliko bogatstvo čistih riječi”.

Kod nekih se autora već u najranijem razdoblju diferencijacije kanona, u kojem je sav rad na zasnivanju kanona zapravo usmjeren na legitimaciju izvora vlastitog (zajedničkog) kulturnog identiteta, može zamijetiti značajan otpor prema izdavanju tzv. starih pisaca

---

³³ Egzotično su nalazili u različitim oblicima prostorne i/ili vremenske udaljenosti: u “izvornosti narodnog duha”, u povijesti vlastitog naroda ili sadašnjosti “primitivnih” društava koja su prihvaćana kao slika djetinjstva “razvijenih” zapadnih društava. Tzv. plemeniti divljak (*noble savage*) postao je, smatra P. Burke, izrazom melankoličnog, nostalgičnog Drugog koji nas povezuje s djetinjstvom naroda.

dubrovačkih, ponajprije Gundulića. Krug protivnika “gosparskog kanona” oblikovao se, ponovno, oko “Zore dalmatinske”: južnjaci su, preslikavajući društvene i političke prilike i odnose vlastitog društva, smatrali da uzore valja tražiti u narodnom, usmenom i pučkom stvaralaštvu, a da je književnost dubrovačke i dalmatinske vlastele talijanaška: pisana po tuđim kalupima i bez neposrednog kontakta s domaćim, narodnim elementom. Tako Ignjat Alojzije Brlić u *Nekoliko riječi, o najnovijima promjenama u ilirskom organičkom verstopisu* (1846) veli: “Opomenimo naše nove pjesnike da se dubrovačkog pjesničkog duha dobro drže – al da dubrovački pjesnički jezik na stranu metnu, koji niti je toliko pravilan nit ugodan, da bi se za sve Ilire upotrijebiti moglo. Ja jamčim da pokraj visoko letećeg duha dubrovačkih pjesnika njihove knjige i pjesme nikad onoga štitvenja, onog duha, one ljubavi u sveilirskom svijetu najći i dostići neće, što su prstonarodni Kačići, Došeni, Relkovići i dosad Topalovići našli i postigli. – A zašto pišemo? – Zar da mudrim i veleizobraženima ljudima omilimo? – tu ćemo svrhu teško i kasno dostići, ja bi reko, bolje bi bilo za prosti puk, za one koji izobraženje trebaju, za one koji se učiti moraju, da za one pišemo ako želimo domovini korisni i hasnoviti biti, i prostom puku za prosvjetljenje poslužiti” (Krtalić 1965: 169).

Vidljivo je, iz ove Brlićeve argumentacije, da percepcija potencijalnog čitatelja definira i vrstu estetike, odnosno zamišljenog kanona djela. Prema mišljenju P. Bourdieua, popularna je estetika zasnovana na pretpostavci kontinuiteta između umjetnosti i života, što implicira podređivanje oblika funkciji, odnosno odbijanje načela od kojeg kreće visoka estetika, načela jasnog razdvajanja uobičajenih svakodnevnih potreba od estetskih potreba. Popularna kultura je za Bourdieua zapravo kultura masovne trgovine, televizije, prije svega. S druge strane, visoku estetiku karakterizira estetska distanciranost: distanciranost od ekonomske nužnosti, ali i od “sadržaja” djela, likova, zapleta itd. te zauzetost oblikotvornim načelima djela, njegovim specifično umjetničkim učincima koji se mogu otkriti tek međuodnosima s drugim djelima. Nasuproto tome, John Frow (1995: 150) pokazuje da je kanonsku (viso-

ku) i nekanonsku (nisku) kulturu (u našem slučaju književnost) primjerenije promatrati kao *prakse* vrednovanja, a ne kao zbirke tekstova zamišljene koherentnosti. Te prakse, dakako, imaju određene učinke u stvaranju kulturne distinkcije i time stvaranju i održavanju društvenih nejednakosti. Analizirajući strukturu, djelokrug i društveni i umjetnički kontekst pučkog književnog štiva u hrvatskim kalendarima prve polovice devetnaestog stoljeća, Divna Zečević pokazuje trajnost i specifičnost pučkoknjiževnog elementa. Ona, također, izdvaja funkcionalnost kao dominantno načelo tog štiva: “Pučka književna istina ne oponaša, kao i svaka književna istina, stvarnost, nego izborom činjenica stvara svoj model stvarnosti, viđenje “više istine”, stvara idealni red koji i privlači čitateljstvo zato jer je “iznad” stvarnosti” (Zečević, 1982: 15). Ipak, kako naglašava autorica, didaktička funkcija književnosti nije u ono doba svojstvo samo kalendara i pučkog štiva, ona je prisutna i u nastajućoj tzv. umjetničkoj književnosti. “Razlike se očituju u književnoj poetici u kojoj je zanemarljiva uloga autorove individualnosti, dok proces razvoja hrvatske umjetničke književnosti postepeno, ponekad i u naglim skokovima kvalitete, očituje manje ili više naglašene individualne karakteristike autorove ličnosti i poetike njegova djela” (ibid: 18). Ova se praksa jasno vidi i u organizaciji časopisa, strukturiranju priloga, načina obilježavanja obljetnica života, rada ili smrti pojedinih autora. Svakako, može se zamijetiti razlika u percepciji odabranog autora, uzornog djela ili potencijalnog čitatelja koju u svojim angažiranim estetskim istupima, vrednovanjima tekstova ili pozivima provode pojedini autori.

Dimitrija Demeter, dakle, kao predstavnik “estetičara”, odnosno “dubrovačkog kanona”, u svojoj argumentaciji implicitno polemizira s “onima koji sebe drže obrazovanima”, a nisu pročitali ni jednu knjigu na narodnom jeziku, pa zbog toga misle da je svo blago jezika sadržano u pučkom izričaju. On, dakle, izdvaja kanon estetski doradene književnosti renesanse i baroka, da bi pokazao vrijednost i trajnost nacionalne književnosti koju, razumije se, vidi kao kontinuitet između tih davnih vremena i svoga danas.

Takvu vrstu legitimacije nacionalne kulture podupirat će, svojim člancima i ilustracijama, književni časopisi kroz čitavo devetnaesto stoljeće. Već će se u “Danici”, “Kolu” i “Naše gore listu”, usporedo sa suvremenima, objavljivati i tzv. stari hrvatski pisci. Svojevrsnim anakronizmom, slavit će se njihove obljetnice i svetkovine, Gunduliću će se npr. služiti requijem, sa svim počastima, kao da je tek preminuo³⁴. Prakse takvih redovitih godišnjica i svetkovina omogućit će proizvodnju znanja o “starima” ali i upisivanje “novih” vrijednosti i identiteta. Uz pjesničke opuse, prepisane filološkom pedantnošću, Ivan Kukuljević Sakcinski će npr. priređivati i objavljivati i kratke biografije, čime će zasnovati i stanovitu biografsko-filološku metodu, o čemu će više biti govora kasnije.

Uspavano tijelo nacije

Nasuprot ovim estetskim zasadima visokog kanona, s jednakom vrstom vjere u domoljubne ciljeve, nastupaju i zagovornici “pučkog kanona”, poput I. A. Brlića. Njegovo uvjerenje je, vidjeli smo, da te tzv. “mudre i veleizobražene ljude” jednostavno treba zaobići jer je njima nemoguće “omiliti”, a da je nužno usmjeriti snage na pridobivanje i prosvjetu goleme većine nepismenog puka koja, k tome, već ima profiliran stanoviti ukus i omiljene autore (Kačić, Relković, Došen). Sudionici ovih rasprava oko izbora kanona i čitatelja čine se prilično isključivima. Ipak, bez obzira kojoj skupini pripadali, zajedničko im je sljedeće:

1. izdvajanje uloge autora (Gundulić, Palmotić, Vetranović itd. vs. Kačić, Relković, Došen). Fiksiranje književne činjenice za lik pojedinog autora, implicitna ili eksplicitna teorija genija, pojedinca koji je u dosluhu s kolektivnim genijem naroda;

---

³⁴ U “Danici” III (1838): 52 govori se o “mèrtvačkom svetkovanju”, drži se opijelo “pokojnom našem Ivanu Gunduliću”.

2. percepcija skupine književnih djela (književnog kanona) koja nadilaze okolnosti vlastitog nastanka i prihvatljiva su (estetski, ideološki) za širenje i recepciju u najširim slojevima društva; svijest o postojanju i važnosti publike (čitatelja). Potreba da se s tim čitateljstvom ne samo računa već i manipulira: da ga se obrazuje, da mu se “usade” stanovite vrijednosti;
3. kao čitatelji su zamišljeni uglavnom puk, žene i mladi. Smatra ih se neprosvijećenim, maloljetnim, u Kantovom smislu³⁵, nedovoljno kompetentnima da samostalno racionalno donose odluke. Radi toga treba ih čuvati pogubne (strane) književnosti, uglavnom romana, što se vidi na primjeru *Zagrepkinje* A. Vebera Tkalčevića (1855) u kojoj glavni ženski lik, odgojem i pogubnom literaturom odnarođena Zagrepčanka Milica, srlja u propast bračne nevjere i potpunog sloma. Imajući u vidu upravo nepismene i neprosvijećene, Dimitrija Demeter u članku *Književstvo ilirsko* (“Danica”, XII (1846): 42: 168-170) preporučuje da se štivo kalendara prenosi usmenim putem, da oni koji su pisмени čitaju drugima.³⁶

Prema Divni Zečević, aktivizam didaktičkog štiva, u njezinom slučaju kalendarskog, nije usmjeren prema rušenju postojećeg i uspostavi novog poretka. Štoviše, ona insistira na tvrdnji da je u ove tekstove upisan konzervativizam i sklonost čuvanju poretka:

---

³⁵ Kant u tekstu *Odgovor na pitanje što je prosvjetiteljstvo?* (1784), definira prosvjetiteljstvo kao “izlazak čovjeka iz stanja samoskrivljene maloljetnosti”. To je stanje samoskrivljeno kada postoji razum, ali ne i “odlučnost” i “hrabrost” da se njime služimo bez tuđeg vodstva. Usp. I. Kant: *Pravno politički spisi*, Zagreb, Pol. kultura, 2000: 33-41.

³⁶ Ta usmjerenost didaktičke književnosti, predavanja i poučnih članaka na to razjedinjeno i uspavano tijelo nacije: puk i žene će, kako pokazuje Ivo Frangeš (1974-78: 279), potrajati “kroz gotovo cijelo devetnaesto stoljeće, zapravo dok realizam posve ne uhvati korijena [...] Ravno tri desetljeća poslije Draškovića, u prvome broju ‘Vienca’ svrha časopisa ovako se prikazuje: ‘Pisat ćemo našim milim i dragim krasoticam, jer tko ne bi rad tetošio oko njih, tko im ne bi rad ušao u volju i naslađivao, budući vlastan napisati da cijeli svijet čita: Mile i drage naše zemljakinje!’”

“Ljubav prema jeziku ne smije ugroziti društveni poredak kasnog feudalizma u hrvatskim krajevima. Ljubav prema jeziku, dakle, nije romantičarska nego, naprotiv vrlo trezvena i razumna. Pouka glasi: što god čovjek misli o onome što posjeduje, treba da ostane tim zadovoljan” (ibid: 23). To pučko štivo, kakvo donosi i “Zora Dalmatinska”, pa u velikoj mjeri i “Danica” i drugi, pokazuju isprepletenost i neodvojivost književne od drugih funkcija. Zečević također tvrdi da su sve informacije kalendarskog štiva “usmjerene zajedničkom cilju – pouci. Sve priloge objedinjuje i određuje ista zajednička funkcija. I savjeti kućnog liječnika (...) nose svoju poučnu idealizaciju. Pouka uzdiže svaku informaciju u oblast vrijednosti izvan puke ‘praktičnosti’” (ibid: 33).

Statičnost, idealizirane vrijednosti i univerzalni poredak kakav je, prema Zečević, vidljiv u načelima oblikovanja pučkog kalendarskog štiva, odvajaju ga od estetske književnosti koja se oblikuje kroz devetnaesto stoljeće. “Kalendarske knjige značajne su upravo po ovom objedinjavanju sekularnog i sakralnog vremena. Dok će se razvoj hrvatske nacionalne književnosti u prvoj polovici devetnaestog stoljeća kretati u pravcu sekularizacije vremena i povijesnog trajanja zajednice, kalendarske knjige namijenjene širim slojevima čitatelja donose popularni, pučki književni izraz sijamske zajednice sakralnog i začetka sekularnog vremena” (ibid: 46).

Povijesna će perspektiva svakako odrediti smjer razvoja tzv. estetske književnosti. Ipak, valja imati na umu da će se, čak i tamo, sve do kraja devetnaestog stoljeća, u osnovnim narativnim postavkama zadržati obrasci svojstveni romansi: idealizirani likovi, tipizirani zapleti i vrijednosni sustav neopterećen historijskom perspektivom. S jedne strane će se tzv. trivijalno i pučko odvojiti od estetskog i visokog. S druge strane će ta nastajuća umjetnička književnost naći načine transformiranja popularnih i pučkih elemenata i to zato da bi, u projektu pridobivanja i prosvjećivanja najširih društvenih slojeva, prihvatila i preobrazila njima znan jezik. Časopisi su, kao nositelji kulturnih vrijednosti i adekvatnog izbora iz književne produkcije, oblikovani s perspektivom najšire

društvene prihvaćenosti. Očekivala se, kao što spominje D. Deme-ter u *Mislima o ilirskom književnom jeziku*, stanovita sprega usmenosti i pisanosti u njihovoj recepciji, tj. da oni obrazovani čitaju onima koji su mogli samo slušati. Zato su, po uzoru na uređivanje kućnika ili kalendara, objavljivane i male mudrosti, basne i savjeti, kao i kraće proze pisane prema znanim obrascima. S druge strane, postojao je sloj obrazovanih aristokratkinja ili, kasnije građanskih žena koje su mogle čitati u dokolici i kojima je bila bliska popularna “trivijalna književnost” na stranim jezicima. Struktura romanse bila je zajednička jednima i drugima, pa se lako iskoristila u zapletima “domoljubnih” proza. Puk i narod su, u međuvremenu, postali sinonimom za sve širu zajednicu dostupnih čitatelja. Njihov potencijal prepoznaje već Ivan Kukuljević koji 1847. godine žali što su Hrvati počeli pisati za izobražene, “koji čak i preziru pučke knjige”, a zanemarili su “neuki puk”, dok, godinu dana kasnije, Adolfo Veber Tkalčeviću svojim *Domorodnim razmatranjima* tvrdi da naobrazba za “višje klasse” ne može bit korisna ako prosvjeta ne dopre i do puka³⁷. Franjo Rački, u istom duhu, primjećuje kako prosvjetu treba širiti u puk, pri čemu ističe važnost pučkih knjižnica: jedino ako puk sudjeluje u kulturnim dostignućima, “naš“ će se narod uzvisiti do europske kulturne razine (“Narodne novine”, 1859: 21. III, 23. III).

Apsolutizam je svojim reformama poticao razvoj građanskog društva, ali je kočio širenje “separatističkog” nacionalnog pokreta koji je jedini mogao povećati broj potrošača “književne proizvodnje” (Gross, 1981: 415). Zato se zajedničkom projektu pridružuje i veliki izdavač, Matica, inicirajući objavljivanje ne samo knjiga za “učene klase”, već, prije svega, pučkih knjiga. Tako se 9. ožujka

---

³⁷ Objavljivani u “Danici”, XIV (1848): 23: 98-100; 101-104; 106-108; 110-112; 114-116; 118-120; 122-124; 127-128, gdje se uz prvi nastavak donosi bilješka uredništva: “Početak ovoga članka izašao je lani u naših narodnih novinah, no samovoljna cenzura, sunce joj pomârčalo, podsieće mu laka krila, da nepoleti narodu u nedarce [...]”

1851. godine postiže suglasnost oko odluke da Matica više neće posvećivati osnovnu pažnju izdavanju dubrovačkih klasika za potrebe “učenih klasa”, nego da će biti posvećena pučkoj knjizi kao sredstvu za obrazovanje “ubogog našeg naroda” (“Narodne novine”, 11. II. 1851). Plemkinja Jelisaveta Prasnička r. Bertić krajem 1859. godine inicira osnivanje društva za izdavanje pučkih knjiga što rezultira zakladom za pučku knjigu iz koje je, na prijedlog Ivana Mažuranića, a prema općem mišljenju, najprije trebala izići najvažnija pučka knjiga: povjestica (tj. povijest) hrvatskog naroda³⁸. Značenje pučke knjige za “narodnu stvar”, napominje Gross, istaknuto je i u proglasu Matice ilirske i Društva za povjesticu jugoslavensku prigodom obilježavanja stogodišnjice Kačićeve smrti. Tamo se kaže da “naši bolji i viši stališi” većinom imaju razmjerno visoku kulturnu razinu, ali da valja paziti da “onaj neizpunjeni jošte ponor” koji ih dijeli od puka “u duševnom pogledu” ne postane još veći³⁹.

Širenje pismenosti i kulture, kao i unutarstaleško mobiliziranje, prema Gross (1981: 175-190), nisu tek nuspoizvod nacionalno-integracijskog procesa, već su mu *condicio sine qua non*. Etnička integracija koja prethodi nacionalnoj je teritorijalno ograničena, statična i tradicionalna i ne uključuje potrebu identificiranja s pripadnicima različitih staleža ili stanovnicima drugih krajeva. Hrvatski feudinci se isprva identificiraju samo s pripadnicima vlastite klase, na početku preporoda oni su “politički narod” ili, vjerski, s kršćanima, smatrajući se, slično kao i mađarski ili poljski plemići, “predziđem kršćanstva”, braniteljima Europe od tatarskih i turskih navala. Običan puk, s druge strane, ima tek nejasnu sliku o vlastitom nadregionalnom identitetu. Početak pre-

---

³⁸ U tekstu *Glas jedne domorodkinje* (“Narodne novine” 24. studenog 1859. godine) Prasnička poziva na sabiranje prinosa za osnutak društva za pučku knjigu. Usp. Smičiklas, Marković, 1892: 36.

³⁹ Objavljeno u “Narodnim novinama”, 1860: 7-8, 10-111, cit. prema Gross, 1981.

poroda je stoga u rukama obrazovanog svećenstva, nekolicine plemića i nešto višeg građanstva. Njihovo “mi” koje upotrebljavaju govoreći o narodu/naciji u tom je smislu samouspostavljajuće i, istodobno, samopotvrđujuće na razini skupine. Oni, budni, govoreći u ime svih dijelova uspavane majke domovine, zapravo, iz tog dugotrajnog drijemeža žele “probuditi” ponajprije njezine najbrojnije članove: puk i, od samih početaka, sve brojnije žene-čitateljice. Slično navedenom i I. F. Perić piše “Naš pravac dakle nije valjao, niti valja; to je očividno iz njegova ploda”.⁴⁰ Perić smatra da puk nije obrazovan i da nema dobre lektire, što znači popularne “pučke literature”, pa kao i drugi, zagovara izdavanje Kačića i pjesama o Kraljeviću Marku, ilustriranih i u većoj nakladi, te “povjestnica” za mladež i životopisa slavni muževa.

August Šenoa, kanonizirani autor čije se “protorealističko” pisanje često nasilno odvaja od nacionalne romantičarske prethodnice, 1865. godine, dvadeset godina nakon Vukotinovićeve poziva u *Tri stvari knjiženstva*, suvremenoj domaćoj književnosti također zamjera što nije dovoljno vezana uz puk: “U puku stoji prava sila naroda, on je od svega naroda najviše spojen sa zemljom, a bude li u njega obrazovanja i samosvijesti, ni sve sile svijeta ne će narod krenuti s puta, kojim udariti mora; zaman su sve tuđe spletke, zaman svi vanjski pokušaji, da navuku narod na svoje – on stoji tvrdo ko dub, jer je dubu silan korijen, a taj korijen je puk! [...] A sad pitam, kako hoćete da nam djevojke budu narodne, kad nemaju šta čitati u hrvatskom jeziku? Il’ ćete im možebit *Gospodičnu Clairon* ili znamenito djelo *Pravda uspije* dati? Ako to, onda si propo, hrvatski narode!”⁴¹

Kod Šenoe je i ovdje puk predstavljen kao subjekt i kao objekt “narodnog djelovanja”. On je u toj samoidentificirajućoj petlji

⁴⁰ *Pravac naše književnosti od 1835-1858*, “Neven”, VII/1858: 4:59.

⁴¹ Pod naslovom *Naša književnost* objavljeno u “Glasonoši” V (1865): 1: 5-6; 22-23; 43-44; 60-61.

uporište i predmet nacionalne samospoznaje. Cilj književnosti i nauke je, za njega, izobrazba naroda, pa zbog toga valja raditi na popularnoj, pučkoj i zabavnoj književnosti, jer “strogo znanstvena struka ne djeluje nikada tako neposredno, tako intenzivno na sve socijalne krugove, ona ostaje vazda manje-više svojinom strukovnjaka i znanstvenika...”⁴² Slično kao i žene, koje je književnost trebala obrazovati za “valjane majke” i “blage kćeri” koje će kasnije odgajati domorodce⁴³, puk je valjalo oblikovati i usmjeravati. Jedni i drugi, kao što je već spomenuto, neobrazovani puk, mladež i žene, dio su zamišljenog uspavanog tijela nacije. Zanimljivo je kako se za tretman tog tijela koriste kriteriji različiti od onih kojima se pristupa “glavi” nacije: intelektualcima i njihovoj literaturi. Tako npr. Vatroslav Jagić, metodičan i pažljiv filolog koji je, uz Kukuljevića, jedan od najpedantnijih i najmarljivijih radnika na nacionalnoj baštini, kad govori o književnosti za puk, znatno odstupa od načela koje koristi u pristupu povlaštenijim skupinama čitatelja i tekstova. Tako u *Kratkom pregledu hrvatsko-srbske književnosti od posljednje dvie-tri godine* u “Književniku” (III (1866): 552-585) donosi pregled tekuće produkcije, zdvaja nad nepismenošću puka i predlaže rješenje: “Trebalo bi svakako da se sazna, jeda li još koji kraj naroda može biti kakvu stariju, već otprije mu poznatu knjigu rado čita, pa da mu se preštampa i ako je moguće, makar kradomice, gdješto izpravi i popuni ili k onomu još što god doda. Prvi je uvjet, da nam narod ushtije čitati, kasnije neće biti teško, da mu uz njegove starinske još i **druge knjige podmetnemo**” [istaknula M. P., str. 560]. Jagić, kako vidimo, nije samo svjestan različitih estetskih kriterija u odabiru poželjne lektire (kanona) za pojedine društvene skupine, već, štoviše, preuzima ulogu prosvijećenog pedagoga koji je zadužen za napredak

⁴² Šenoa u svom tekstu razlikuje pojam “narod” pod kojim podrazumijeva sve društvene staleže i pojam “puk” pod kojim misli najšire slojeve, seljaka, obrtnika i zanatlija... poluobrazovanih i potrebitih adekvatne književnosti.

⁴³ Usp. Megan Hays, 1996: 85-95 i Dinko Župan, 2001: 435-452.

nesamostalnog i neprosvijećenog puka. Za njega je, uostalom kao i za Brlića, puk dijete koje se igra. Razlikuju se samo po tome što je jedan sklon odgajati ga i podučavati, a drugi ga ostavlja u njegovoj zaigranosti. Ti su drugi, uz Brlića i Starčevića i niz autora koji nisu posve uvjereni u prednosti tzv. “ozbiljne” književnosti. Oni će nalaziti načina da podrže kanon popularne književnosti, čiji će se glas povremeno čuti, kao kad se npr. 1884. godine u zadarskoj “Iskri” Kačića uspoređuje s Danteom i Shakespeareom. Kako navodi Divna Zečević (ibid: 92), visoki status Kačićeva djela, nauštrb svih “Nalješkovića, Držića, Vetranića...”, zadržat će se, zahvaljujući kalendarskim prosvjetiteljskim nastojanjima, sve do Drugog svjetskog rata.

Rasprave između zagovornika i osporavatelja visokog kanona književnih djela u sebi, kao što je spomenuto, nose iskrnu koja je valjala pobuditi i pokrenuti pojedince i institucije, a u svrhu nalaženja, podupiranja i objavljivanja prikladne književnosti. Sâm pojam nacionalnog kanona proizišao je iz rascjepa nastalog iz potrebe udovoljavanja standardima visoke književnosti i prihvatljivosti u najširim slojevima. U spomenutom Šenoinu članku *Naša književnost* ostvarenje glavnog cilja, obrazovanja puka, vidi se u aktivnijem djelovanju autora, prevoditelja, izdavača i znanstvenika. Šenoa izravno proziva Maticu i njezinu uređivačku politiku, autore i prevoditelje kojima nalaže učenje narodnog jezika i čitanje narodnih pripovjedaka, pisanje izvornih djela i odbacivanje kalupa tuđeg duha. Kao krajnji cilj toga on vidi društvene promjene: smanjivanje razlika među staležima, a zapravo, implicitno, jačanje srednjeg, građanskog sloja.

Govoriti u tuđe ime

Zanimljivo je kako se kroz ove tekstove u ulozi vođe, glave ili usta naroda u pravilu vide odabrani intelektualci i književnici. Pojam “narod” koji pritom tako često koriste zapravo je, valja

imati na umu, pojam-kišobran koji je s jedne strane zakrivao različite klasne, regionalne, spolne i rasne raznolikosti, dok je, s druge strane, postao operabilnim pojmom kojim su se koristili različiti intelektualci i skupine u borbi za prevlast unutar polja čiji su nosivi stupovi u sociologiji. P. Bourdieu je u jednom od kasnijih eseja, apostrofirajući ambiva-lentnost (i vlastite) “zastupničke” pozicije, zapisao “Da bi se osvijetlila rasprava o “narodu” i “popularnom” valja imati na umu da su “narod” i “popularno” (...) ponajprije operabilni pojmovi borbe među intelektualcima. (...) “narod” u sebi može stvoriti snagu u borbi između različitih polja, političkih, religijskih, umjetničkih itd. – snagu koja jača slabljenjem relativne autonomije polja u nastanku” (Bourdieu: 1990: 150-155).

Već se kod Šenoe može vidjeti stanovita napetost u korištenju pojmova “narod” i “puk”: narod je zamišljeno vrelo, izvor i nadahnuće za “izvorno” umjetničko stvaralaštvo, ali i objekt domoljubnog djelovanja, zajedno sa ženama uspavano tijelo nacije koje valja probuditi i odgojiti u samosvijest i zrelost. Linda Alcoff (Frow: 1995: 161) u tom smislu postavlja pitanje predstavljanja drugih u terminima načina izražavanja, odnosa između društvenog položaja i semantike izražavanja. Evidentirajući rastuću spoznaju neodvojivosti ishodišta onog koji uzima za pravo da govori u ime drugih od istine koju pri tom izriče, ona argumentaciju proširuje tvrdnjom da praksa privilegiranih koji govore u ime ili za one manje privilegirane najčešće završava samo rastom ili jačanjem potlačenosti skupine u čije se ime govori, odnosno da je nekim diskurzivnim kontekstima i lokacijama svojstvena povezanost sa strukturama tlačenja, a drugima sa strukturama otpora potlačenosti. Prosuđivačka uloga koju si uzimaju intelektualci (“kulturalna elita”) kao i uloga zagovornika i zastupnika “naroda” svakako nosi stanovite zamke. Prvenstveno se to odnosi na ne/mogućnost zastupanja interesa koji nisu vlastiti ili koji čak pripadaju vrijednosno suprotstavljenoj strani. Kad govorimo o stvaranju visoke kulture, ona svakako u devetnaestom stoljeću nastaje nasuprot pučkoj, popularnoj ili niskoj. S druge strane, zastupnici te kultural-

ne drugosti su, na reprezentativnim mjestima, bez glasa. Glas im daju, ili se pretvaraju da to čine, upravo zagovornici visoke kulture. Još je Gayatri Ch. Spivak u *Može li podčinjeni govoriti?*, slijedeći Foucaultovu i Deleuzeovu tvrdnju o “fundamentalnoj nedostojnosti govorenja za druge” (ibid: 163), istaknula kako zauzimanje položaja glasnogovornika podčinjenih zapravo omogućuje potpunu kontrolu znanja o njihovoj podčinjenosti. Ipak, potpuno negiranje mogućnosti svjedočenja za druge, smatra Frow, negiralo bi i institucionalne uvjete, posljedice i odgovornosti intelektualnog rada. P. Bourdieu je nastojao anticipirati taj problem govoreći o intelektualcima kao o “dominiranim dominatorima”, odnosno kao o skupini kojoj njezino ekonomski podređeno, a simbolički dominantno mjesto u društvu omogućuje osjećaj solidarnosti sa svim podčinjenima. Kulturalni kapital je tako, istodobno faktor dominacije i stvaranja društvenih razlika, ali i instrument spoznaje i zbog toga potencijalno univerzalan. Zanimljivo bi bilo istražiti u kojoj mjeri se rukopis “podjarmljenog” popularnog i pučkog uvukao u disciplinirani govor umjetničke književnosti i na koji se način, vlastitim diskursom, od njegove hegemonije, brani taj popularni i pučki element. Nastavak borbe drugim sredstvima može se promatrati i u opoziciji koju je, dominantnom kulturnom i političkom poretku, u drugoj polovini devetnaestog stoljeća, stvorila Stranka prava, pogotovo Ante Starčević i Ante Kovačić kao satiričari.